BISERICA ROMÂNEASCĂ DIN SĂNDULEŞTI (JUD. CLUJ)

IOANA CRISTACHE PANAIT,
arh. MARINEL DAIA

Nu departe de oraşul Turda, spre apus, cuibărit pe valea Hăjdăţii, bucurîndu-se de minunata priveliştea Cheilor Turzii, se află satul Săndulești. Istoria sa se împleteşte cu cea a întregii zone a străvechiului oraş.

Vestigiile arheologice, izvoarele narative, legendele, cu nelipsitul lor miez de adevăr istoric, atestă importanţa de totdeauna a oraşului Turda şi a aşezărilor învecinate. Bogăţia subsolului şi a apelor, rodnicia pămîntului, frumuseţea peisajului au determinat intensa locuire a acestor meleaguri din cele mai îndepărtate vremi[1].

Animată de idealurile eliberării sociale şi politice, populaţia românească a satelor din părţile Turdei a fost într-o continuă mişcare în decursul vremii, făcîndu-i-se auzită dorinţa eliberării în toate momentele de răscruce ale istoriei.

Biserica românească din Săndulești adaugă un izvor în plus pentru cunoaşterea trecutului istoric al românilor din părţile Turdei.

Şematismele de Blaj, ca singur gen de lucrare românească ce amintesc această biserică, indică următoarele date: *„parohie veche, biserică de piatră din 1702 în onoarea Sf. Arhangheli“*[2]. Cu aceste informaţii şi neavînd siguranţa existenţei sale încă, am poposit în toamna anului 1973 în satul străjuit de Cheile Turzii. Pe o colină, de la marginea de apus a Săndulești-lor, se află un lăcaş românesc, a cărui vechime, după suma elementelor stilistice, ignora datarea cu care plecasem la drum[3].

Durat în piatră, cu ziduri groase de 1 m, lăcaşul înfăţişează un plan dreptunghiular compartimentat, avînd absida decroşată cu patru laturi, cu unghi în ax. Prin această particularitate planimetrică, prin dimensiuni (10,50 m/6,10 m) şi chiar prin grosimea zidului, biserica din Săndulești o aminteşte îndeaproape pe cea din sec. al XV-lea, de la Bîrsău, judeţul Hunedoara[4] (9,95 m/7,95 m).

Considerată ca aparţinînd doar unui grup de monumente din ţinutul Hunedoarei[5], care au avut ca prototip capela din castelul Corvinilor — regăsită în sudul Transilvaniei, la bisericile din cele două Comane, ca urmare a circulaţiei formelor arhitectonice[6] —, forma absidei cu patru laturi, prezentînd o muchie în ax, o avem acum prezentă, prin biserica de la Săndulești, şi în altă parte a Transilvaniei şi anume în judeţul Cluj. Considerăm că nu este vorba de vehiculare de forme, ci de o unitate constructivă românească. Cu mai mult de patru decenii, în urmă, V. Vătăşianu lega forma capelei de la Hunedoara de realizările meşterilor locali[7]. Biserica de la Săndulești, ca de altfel şi lăcaşurile făgărăşene din cele două Comane (de Sus şi de Jos), ne îngăduie să înlocuim, pentru absida cu unghi în ax, noţiunea de *„mediu local hunedorean“*[8] cu cel de „mediu transilvănean“. Precizăm, fără intenţia concluziilor definitive, că absida poligonală decroşată cu patru laturi, avînd muchie în ax, ocupă prin răspîndirea sa al doilea loc printre formele de plan preferate de meşterii arhitecturii în lemn din judeţul Cluj, ea întîlnindu-se aici la un număr mai mare de astfel de lăcaşuri[9] decît în orice altă parte a Transilvaniei[10].

Dar datele ce atestă vechimea bisericii din Săndulești nu se limitează la forma absidei. Ferestrele, avînd cu aproximaţie acelaşi amplasament şi număr[11] ca şi cele de la Bîrsău (aici una în plus, pe latura de sud a absidei), au deschideri înguste la exterior, între 20—30 cm, semicirculare în partea de sus, iar în interior ele prezintă deschideri largi, evazate, pînă la 1,25 m înălţime şi 0,95 m lăţime. Structura ferestrelor de la Săndulești poate fi pusă alături cu cea a bisericii din Leşnic[12], judeţul Hunedoara, şi de cea a lăcaşului din sec. al XV-lea de la Viştea de Jos[13], judeţul Braşov. Cu ultimul lăcaş biserica din Săndulești prezintă similitudini şi în ceea ce priveşte forma gotică şi amplasamentul contraforturilor.

Peretele dintre pronaos şi naos, cît şi cel dintre naos şi altar, sînt realizaţi din zidărie, iar altarul este prevăzut cu o nişă pentru proscomidie rezervată în grosimea zidului. Prin aceste ultime elemente, ca şi prin grosimea zidurilor, dimensiuni, proporţii, biserica din Săndulești ne readuce imaginea dispărutului lăcaş românesc din sec. al XV-lea de la Seghişte-Bihor[14], îmbogăţind astfel, cunoştinţele despre unitatea de concepţie a arhitecturii româneşti de zidărie din Transilvania.

Biserica din Săndulești a suferit unele modificări în timp, constînd în înlocuirea boltirii navei — ale cărei urme se păstrează — printr-un tavan de scînduri, ca şi schimbarea faţadei de vest, lucrări ce se vor fi executat în secolul al XVIII-lea. Intrarea semicirculară pare a indica existenţa, odinioară, a unui turn-clopotniţă, înlăturat în secolul XIX şi înlocuit cu un pridvor deschis de lemn şi o clopotniţă din învelitoarea pronaosului. Turnul-clopotniţă amplasat pe latura vest, obişnuit la vechile biserici hunedorene[15], este regăsit şi la lăcaşurile de zid, recent cercetate, din părţile Turdei, de la Micești şi Borzeşti[16].

Absida altarului păstrează boltirea originară, constituită dintr-o boltă în leagăn, racordată cu laturile în ax prin intermediul unei semicalote în ogivă.

Apreciem după cele expuse, că biserica românească din Săndulești a fost construită în secolul al XV-lea, înălţarea sa fiind un rezultat al sprijinului pe care mica nobilime românească, atestată în satele din jurul Cheilor Turzii pînă în

---

[1] Camil Mureşan, *Monumente istorice din Turda*, Ed. Meridiane, Bucureşti, 1968, p. 5—10; Mihail Găzdac şi Toma Roşiu, *Călăuza Judeţului Turda Arieş*, Turda 1924; Şt. Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, I, Ed. Dacia, Cluj, 1971, p. 33—37, 46, 149.

[2] *Şematism*, Blaj, 1900, p. 590; Aceleaşi date în *Şematism*, Blaj, 1932, p. 201; Conscripţia lui Bucov, din 1760—1762, înregistrează la Săndulești o biserică ortodoxă, cf. Virgil Ciobanu, *Statistica românilor ardeleni din 1760—1762*, „Anuarul Inst. de Ist. Naţ.“, III, Cluj, 1926, p. 639.

[3] Pentru stadiul de cercetare a bisericilor româneşti din Transilvania în care s-a elaborat Şematismul de la Blaj, datarea greşită nu ne surprinde. Menţionăm că pentru unele edificii vechi lucrarea nu indică o datare, ca de exemplu: Cicău (jud. Alba), p. 161, construită în sec. XV, cf. Marius Porumb, *Biserica din Cicău*, Comunicare la sesiunea DMIA ian. 1973; Tritenii de Jos (jud. Cluj) p. 560, databilă cel mai tîrziu în sec. XVII, cf. Ion Scheletti, *Contribuţii la cunoaşterea bisericilor româneşti de zidărie din jud. Cluj*, comunicare la sesiunea DMIA, 1973; Borzeşti (jud. Cluj), p. 528, construită în sec. XVII—XVIII, cf. *Ibidem* etc. Amintim de asemenea datele eronate care indicau ca dată a construcţiei pictarea lăcaşului sau o reparaţie: Galda de Jos (jud. Alba), 1732, p. 141, lăcaşul fiind ridicat cel mai tîrziu în sec. XVI, cf. Eugenia Greceanu, Ioana Cristache Panait, *Biserici româneşti din raionul Alba Iulia*, „Mitropolia Ardealului“, XI, nr. 4—6, 1966, p. 327; Cergăul Mare (jud. Alba) 1804, p. 191, biserica fiind ridicată în sec. XVIII, anul 1804 referindu-se la pictură, cf. Ioana Cristache Panait, *Consideraţii privind arhitectura românească de zidărie din Transilvania în sec. XVIII*, „BMI“, XLII, 2/1973, p. 28; Mărgău (jud. Cluj), 1810, p. 413, în realitate 1749, cu refacere 1804—1810, cf. inscripţiilor etc.

[4] Eugenia Greceanu, *Influenţa gotică în arhitectura bisericilor româneşti de zid din Transilvania*, „SCIA“, tom. 18, 1/1971, p. 50.

[5] Bisericile: Sf. Nicolae din Hunedoara, Bîrsău, Cinciş şi Băcîia.

[6] V. Vătăşianu, *Istoria artei europene*, I., Ed. didactică şi ped., Bucureşti, 1967, p. 537; Eugenia Greceanu, *Ţara Făgăraşului zonă de radiaţie a arhitecturii de la sud de Carpaţi*, „BMI“, XXXIX, 2/1970, p. 35.

[7] V. Vătăşianu, *Bisericile vechi de piatră din jud. Hunedoara*, Cluj, 1929.

[8] Idem, *Istoria artei feudale în ţările române*, Ed. Acad. Bucureşti, 1959, p. 564.

[9] Nouă lăcaşuri cu absida poligonală, decroşată, cu patru laturi şi unghi în ax şi una cu absida nedecroşată.

[10] Ioana Cristache Panait, Ion Scheletti, *Bisericile de lemn din Sălaj*, „BMI“, XL, 1/1971, p. 36.

[11] Cîte una la pronaos, nord şi sud, două la naos, nord şi sud, cîte una la laturile în ax ale absidei.

[12] Vasile Drăguţ, *Pictura murală din Transilvania*, Ed. Meridiane, Bucureşti, 1970, p. 26.

[13] Ioana Cristache Panait, *Cu privire la unele monumente din Ţara Făgăraşului în lumina relaţiilor cu Ţara Românească*, „BMI“, XXXIX, 2/1970, p. 31; Eugenia Greceanu, *op. cit.* p. 35.

[14] Şt. Meteş, *Istoria bisericii româneşti din Transilvania*, I, Sibiu, 1935, p. 418—420.

[15] V. Drăguţ, *op. cit.*, p. 26, 33, 63; V. Vătăşianu, *Istoria artei feudale*, p. 255.

[16] Ion Scheletti, *Contribuţii la cunoaşterea arhitecturii bisericilor româneşti de zid din jud. Cluj*, comunicare cit.

https://biblioteca-digitala.ro

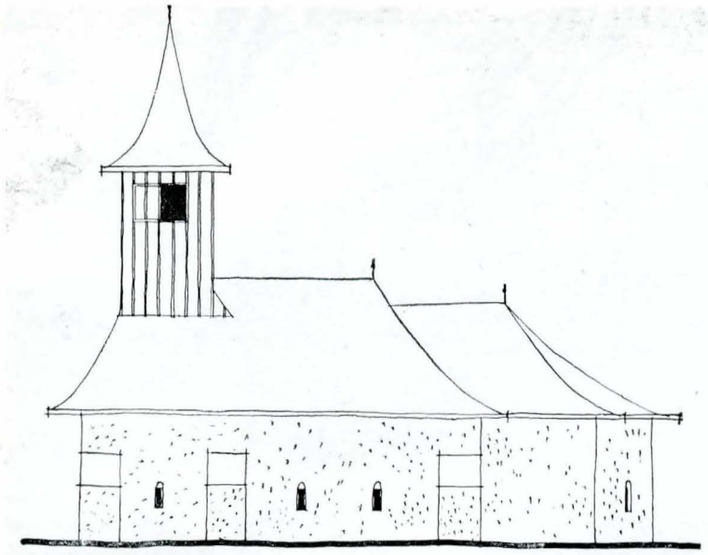

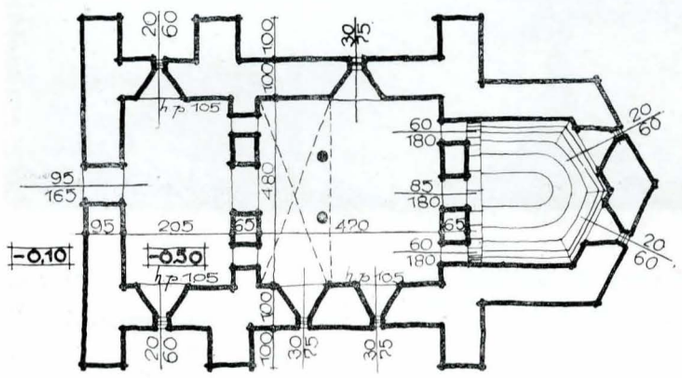

1

Fig. 1. Planul bisericii din Sănduleşti.

2

Fig. 2. Vedere dinspre sud-vest asupra bisericii din Sănduleşti.

secolul al XVII-lea[17], l-a acordat lui Iancu de Hunedoara, în lupta antiotomană, lăcaşul asemănîndu-se şi din acest punct

Fig. 3. Vedere spre absidă asupra bisericii din Sănduleşti.

[17] În satul vecin Petrid, azi Petreşti, este atestată, în sec. XVII, familia de mici nobili români cu numele Balica, cf. O. Valescu, *Balica haiducul şi cetatea lui din Cheile Turzii*, „Studii de muzeologie şi istorie militară", nr. 4—5, 1971/1972, p. 111—113.

Fig. 4. Biserica din Bîrsău.

3

4

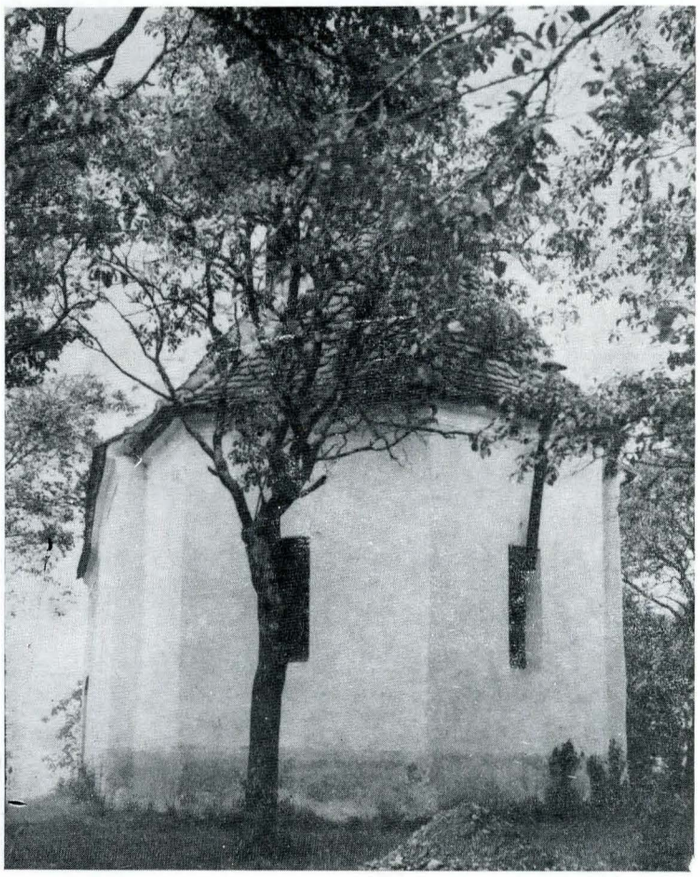

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 5. Biserica din Sănduleşti.

de vedere surorilor lui hunedorene[18].

Datarea, în perioada goticului tîrziu, în secolul al XV-lea, a bisericii din Sănduleşti a fost afirmată cu peste opt decenii în urmă de istoricul maghiar Orban Balazs[19]. Ceea ce contesta însă autorul acestei biserici *„stăpînite de valahi"* era faptul că ei au construit-o[20].

Cele două argumente pe care Orban Balazs le aduce în sprijinul afirmaţiei sale sînt neîntemeiate şi naive. Românii nu au construit această biserică *„cu absidă exagonală"*, pentru că, spunea el, în secolele din vremurile trecute nu era în obiceiul românilor de a construi biserici de piatră, mai mult nu le era îngăduit[21]. În urma numeroaselor studii despre biserica românească din Transilvania, apărute în secolul nostru, comentarea argumentelor ne pare de prisos, căci ele sînt infirmate de grăitoarele mărturii în piatră şi lemn din Transilvania, păstrate în număr mare în ciuda vremurilor neprielnice.

Însuşi Orban Balazs nu putea fi convins de cele spuse, căci la cîţiva paşi de Sănduleşti, pe coasta dinspre Petreşti a Cheilor Turzii, se vedeau bine, în vremea sa[22], urmele mănăstirii româneşti de aici: „Capella valahorum de lîngă Haşadat", atestată în 1417 şi de care istoricul maghiar Csanki Dezsö, avea cunoştinţă[23]. Spre răsărit de Turda, urmînd firul apei, putea vedea biserica românească din Tritenii de Jos, cu absidă pătrată, iar spre sud-vest, pe frumoasa vale a Arieşului, ctitoria cneazului Stanislav, de la Lupşa.

Într-adevăr românii transilvăneni, începînd din 1279, au fost opriţi să-şi mai construiască biserici[24]. Chiar dacă nici un singur lăcaş românesc din acele vremuri nu ar fi dăinuit pînă astăzi, aveam dovada că ele au continuat să se ridice, în însăşi ameninţările şi măsurile luate împotriva acestora în tot cursul secolelor XIII-XV[25]. Şi ce dovadă mai elocventă de dîrzenie şi vigoare a unui popor putem avea decît îndrăzneala de a încălca rescriptele ce-i stînjeneau mersul firesc al istoriei sale.

[18] V. Drăguţ, *op. cit.* p. 29, 42, 45—46, 55, 72.

Fig. 6. Biserica din Comana de Sus.

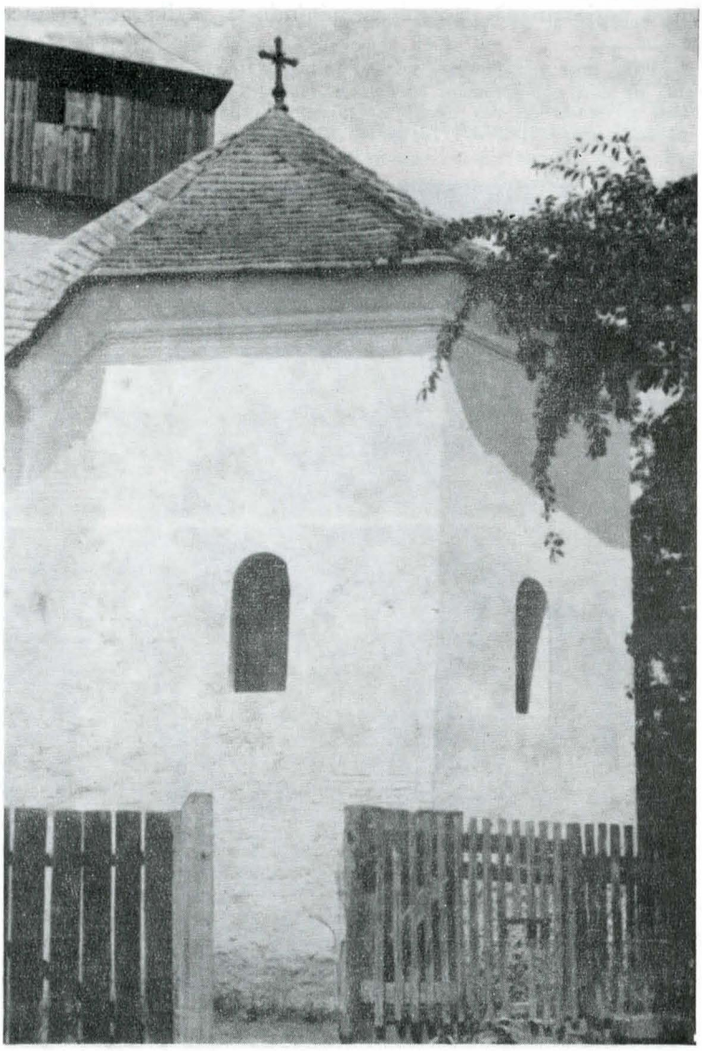

[19] Orban Balazs, *Torda Varos es Környeke*, Budapesta, 1889, p. 399.

[20] În timpul cercetării la faţa locului a bisericii din Sănduleşti am aflat că existenţa sa viitoare era ameninţată. Prin adresa nr. 13693/III, din 21 iulie 1973, Consiliul popular al municipiului Turda emisese avizul preliminar de demolare. DMIA a trecut imediat în noua listă a monumentelor istorice acest important obiectiv, iar autorităţile locale, Consiliul popular al judeţului Cluj-DSAC şi cel al municipiului Turda, şi-au însuşit acest punct de vedere cu multă solicitudine (arhiva DMIA dosar monument).

[21] Orban Balazs, *op. cit.* p. 399.

[22] Mihail Găzdac şi Toma Roşiu, *op. cit.*, p. 18.

[23] Csanki Dezsö, *Magyarorszag törtenelni földrajza a hunyadiak Koraban* (Geografia istorică a Ungariei în timpul huniazilor), Budapesta. 1913, vol. V., p. 725.

[24] Şt. Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, p. 451.

[25] *Ibidem*, p. 450—453.

https://biblioteca-digitala.ro